

метушні, егоїстичності, помилковим способам життя людей (перш за все людей вищого світу, дворянства), чужим духовно-моральним прагненням. Наприклад, особистісне відродження спустошеного князя Андрія Болконського, який втратив сенс життя після смерті дружини, символізує старий засохлий дуб, який навесні пускає свіжі молоді паростки та ін. Загалом, безперечно, роман «Війна і мир» є справжнім літературним шедевром, який містить безліч художньо-літературних образів.

Таким чином, історична важливість війни 1812 р.

обумовила акцентування особливої уваги тогочасних та пізніших українських та російських літераторів на цих подіях. Це, відповідно, дає широкі можливості вчителю для пошуку відповідних літературно-художніх образів у ході вивчення даної теми на уроках історії України або загалом всесвітньої історії. Як засвідчує аналіз методичних праць це є важливим чинником більш успішного та ефективного засвоєння учнями навчального матеріалу, розуміння історичних подій, явищ та процесів.

Дмитрій НІКОЛАЙЧУК,

Ігор КОЛЯДА, доктор історичних наук, професор (м. Київ)

ЖИВОПИС НА УРОЦІ ІСТОРІЇ: ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ТА МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

(на прикладі формування уявлень про участь українців у франко-російській війні 1812 р. (історія України 9 клас))

«Живопис — це мистецтво, за допомогою якого художник зображує пристрасть через риси обличчя і положення тіла і хвилює глядача своїм відношенням до сюжету, співчутливим і іронічним».

Фредерік Стендаль.

У світовій науці на сьогоднішній день освітнє значення мистецтва набуло соціокультурного змісту і стало одним із провідних чинників розвитку особистості.

Вивчення минулого нашої країни передбачає міцне засвоєння конкретно-історичних фактів, що характеризують історичний процес. Важливе місце у конкретизації історичних фактів займають наочні засоби. Так, серед різноманітних ілюстративних засобів, що є доступні у користуванні вчителя історії, значуще місце займає живопис, що має деяку перевагу над іншими видами. Художників називають літописцями свого часу. Художники є активними учасниками суспільного життя. Це дало їм можливість в художніх образах правдиво відтворювати на своїх полотнах важливі історичні події, явища віддалені від нас часовим простором.

Сучасна методична думка визначає, що мистецтво забезпечує людині унікальну можливість пережити чужий досвід, зберігаючи власну автономність, і зумовлює таку універсальну самовизначеність, якої

та не досягла б, користуючись тільки засобами й інструментами логічного пізнання [6, С. 3].

Методист Г.Косова вказує, що використання живопису на уроці історії України дозволяє учням поглибити і глибше осмислити життя суспільства, яке їх створило, яскравіше і емоційніше відчувати хід історичних подій, які пов'язані із створенням тієї чи іншої пам'ятки культури. На уроках історії України ці пам'ятки виступають багатопланово. Як джерела знань, вони розповідають про матеріальне і духовне життя суспільства, перш за все про звичаї і психологію людей, свідчать про художній розвиток людства, розширення сфери мистецтва, збагачення його образотворчої мови [8, С. 5].

Пам'ятки живопису постають, як наочне джерело знань, що дозволяє використовувати і розвивати всі види сприйняття і пам'яті. Важливе місце при вивченні художніх пам'яток та складання їх опису, характеристики чи інших видів аналізу займає естетичне сприйняття, про яке методист В.Васильєва зазначає, що воно є активною діяльністю, котрій треба навчати. Досвід навчання історії України переконує в необхідності знайомства учнів з образною мовою мистецтва, розвитку у них уміння «прочитати» пам'ятку культури, зрозуміти і розкрити її зміст. Потрібно використовувати уявлення учнів про образотворче мистецтво, як про особливий спосіб пізнання життя, їх по-

няття того, що художник особливою мовою виражає своє відношення до світу [2, С.6].

Використання живописного матеріалу на уроках історії України сприяє формуванню в учнів естетичних почуттів. Естетичне почуття — суб'єктивне, емоційне переживання, яке народжується оціночним відношенням до естетичного предмету (твору мистецтва та ін) і виражається в духовній насолоді чи огиді, яке супроводжує сприйняття та оцінку даного предмету в єдності його форми та змісту [3, С.35].

Відомий український вчений — методист радянської школи Г.Цвікальська зазначала, що займатися «гімнастикою» почуттів необхідно повсякденно на уроках, у позакласній та позашкільній роботі з історії. Робота ця повинна проводитися в декількох напрямках: розкриття механізму зародження та формування естетичного почуття; переказ фактів, котрі визвали естетичне почуття у художника, композитора, письменника; використання різних видів мистецтва при вивченні певної теми; організація художньо-естетичної діяльності школярів [12, С.98].

Учні відчувають такі почуття як любов, дивування красою героїчних вчинків, служіння своїй Батьківщині та обов'язок захистити її від ворогів, повага до праці творчих здобутків своїх предків, гордість за історичне минуле народу та його постійне прагнення до свободи та самовдосконалення.

Дидактичні можливості картин дозволяють найбільш яскраво пояснити комунікативну ситуацію і функції засобів невербального спілкування. Адже справжній художник, намагаючись показати найгостріший, найбільш напружений момент спілкування, ретельно відбирає для його розкриття особливо точні, особливо виразні, відповідні даній ситуації жести, пози і міміку героїв свого полотна. Для того щоб глядачам були зрозумілий задум автора, його почуття, його ставлення до зображеного, про які він не може розповісти словами, художник зображує саме ту ситуацію і саме ті вирази облич героїв і їхні пози, які впливають на почуття учнів, змушують їх переноситися у часі і замислюватися над подією, особою, а також зрозуміти задум художника і реалізацією цього задуму [4, С.7].

Така властивість образотворчого мистецтва, що виражається в найбільш ретельному відборі переконливих жестів, поз і міміки, розкривають художній задум, і в тій мірі емоційного впливу, яка дозволяє «вводити» глядача в зображену ситуацію спілкування, дозволяє говорити про доцільність використання творів живопису на уроках історії України.

Використання живопису при вивченні історії України сприяє повторенню, закріпленню та поглибленню знань, умінь і навичок, здобутих у процесі вивчення матеріалів на уроках, що в багатьох аспектах тісно пов'язана з культурою [5, С.5]

Здобуті знання, уміння і навички у роботі з живописними творами допоможуть учням покращити

процес засвоєння матеріалу, при застосуванні живописного матеріалу на уроках послужить засобом поглиблення змістового компонента теми, що вивчається, методом і прийомом засвоєння знань, умінь і навичок, формою проведення занять, стимулятором аналітичного ставлення до предмета, посиленням персоналізації в історичному процесі, виступає засобом психотерапевтичного впливу на особистість [9, С.9].

Ця проблема ускладнюється тим, що учні підліткового віку в силу своїх психологічних особливостей та відсутності власного життєвого і естетичного досвіду спілкування з творами мистецтва, зазнають певних труднощів при вивченні навчального матеріалу даного змісту. Тому вчителю потрібно, враховуючи вже розроблені дидактичні засоби, розробити свою власну систему роботи, яка відповідала індивідуальним і віковим особливостям учнів і сприяла ефективному засвоєнню навчального матеріалу.

Важливим завданням вчителя при вивченні творів живопису на уроках історії є донести до учнів розуміння того, що ці твори свідчать про художній розвиток людства, розширення сфери мистецтва, збагачення виразності його мови, що вони розкривають етичний та естетичний ідеали свого часу. Вчитель, як правило, повинен знайомити школярів з тими зразками творів живопису, які в цю епоху відігравали важливу роль в духовному житті суспільства. Особлива увага учнів звертається на те, що твори образотворчого мистецтва є результатом своєрідної духовно-практичної діяльності художника і творця, який в художньо-образній формі втілює естетичну оцінку різних явищ історичної дійсності [10, С.10].

Завдання вчителя повинно бути не тільки знайомити учнів з основними рисами культури нового часу і творами мистецтва, але потрібно через ці твори донести до розуміння дев'ятикласників риси світогляду «нової» людини, особливості її світосприймання, ідеали та почуття.

Художня картина конструється з певних образів, через які і відтворюються реальність з притаманними їй рисами. Образи подані не ілюзією, а у взаємозв'язках з суспільством, природою, що зумовлені історико-соціальними причинами.

Мистецтвознавці та методисти пропонують різні підходи до аналізу твору мистецтва, виділяючи ті чи інші його параметри. Наприклад, методист Г.Косова для поглибленого сприйняття твору живопису пропонує свою схему його аналізу. Перше питання, як радить методист, повинно бути — «що зображено?». Відповідь виявляє вибір теми, героїв твору, який обумовлений соціальною позицією художника. Під час з'ясування того як, якими засобами здійснено зображення, допомагає учням, що виражається, так як це розкриває не тільки зміст твору, але і емоційно-естетичну оцінку того явища життя, яке в ньому відображається. Наступним є з'ясування думок і почуттів,

які викликає художній твір, здійснюючи відповідний вплив на глядача [8, С.6].

Методист В.Козинець, досліджуючи проблему використання живопису на уроках історії, вводить до схеми аналізу визначення теми, ідеї, композиції, сюжету, головних героїв, зображення різних планів, контрасту, кольорової гами, колориту та ін. Даний аналіз подібний до того, який використовується на уроках літератури, але найчастіше ним користуються вчителі образотворчого мистецтва. Зрозуміло, що схема аналізу втвора живопису залежить від загальної підготовленості учнів до його сприймання, вона обумовлена самим твором та видом до якого він належить.

Програма середньої вимагає засвоєння учнями великої кількості фактів з курсу історії України, одним з них є участь українців у франко-російській війні 1812 року, де ми зустрічаємо тріумф, розпач, складність військових дій, надії учасників.

При вивченні цієї теми важливо звернути увагу на картину В. Бакала «І.П.Котляревський формує козацький полк», яка була написана в 1951 р., але в повній мірі відтворює ставлення і реакцію українців на події 1812 року. Уже з назви самої картини учні дізнаються про те що українська інтелігенція бере участь у військових діях, а українці відновлюють свою бойову одиницю. методика роботи з картиною передбачає такий алгоритм дії вчителя історії на уроці.

Учні відповідають на запитання: *Кого вони бачать на зображенні? — Що вони знають про персонажів?*

Вчителю варто розповісти про участь Івана Котляревського в подіях 1812 р.: І.Котляревський 12 років перебував на військовій службі в російській армії і в 1808 році вийшов у відставку в чині штабс-капітана. Після невдалих спроб знайти цивільну службу в Петербурзі повернувся до Полтави, де отримав посаду наглядача будинку виховання дітей незаможних дворян. Полтавський генерал-губернатор Я.І.Лобанов-Ростовський залучає І.П.Котляревського до формування 5-го козачого полку в Горошині як відставного офіцера. На початку серпня 1812 року, залишивши саму старшу матір, Іван Петрович подався до Горошина і 10 серпня почав прийом козаків.

Доцільно визначити те, що учні мають звернути увагу, розглядаючи картину:

— Як художник використовує колорит у сюжеті картини?

— Яке місце у композиції займають українці?

Даними питаннями ми зможемо загострити інте-

рес учнів до художнього твору. Учні повинні побачити процес формування саме добровольчого війська.

— Які настрої в учасників подій на картині?

— Чи бачимо ми не організованість, примус у сюжеті?

Вивітлюючи питання військових дій варто звернути увагу на твір «Козаки» німецького художника Феліксена де Мірбах написана в 1909 році. У коментарі художника зазначено, що козаки — представники

ірегулярної кавалерії, вершники російського степу, які найкраще підходять для розвідки, розвідки і переслідування флангів противника і ліній живлення армії. Учні використовуючи коментар мають зрозуміти роль української кінноти, її силу, дисципліну, яка зображена на картині.

Крім тріумфів і величчя війна приносить розпач, бідність, смерті, тяжкість полон. Досить цікава картина французького худож-

ника Х.В. Фабера дю Форо, який брав участь в поході 1812 р. в Росію й зробив багато ескізів. Серед полонених виділяються пістряві козаки, скоріше українського походження. Події відображено у м. Валуєво, 8 вересня 1812 р.

Вчитель у формі репродуктивної бесіди має направити учня на розуміння і складності подій 1812 р., і показати український патріотизм

— Що зображено на картині?

— Яке становище військовополонених?

— Який настрої у козаків?

Широку популярність має картина «Епізод з війни 1812 року» Прянишникова Іллариона. Першим з живописців зобразив Вітчизняну війну як народну. Не полководці, а бідно одягнені партизани-селяни, що ведуть по сніжній рівнині полонених французів, стали в цій скромній, але дуже виразній картині як щирі творці перемоги над армією Наполеона. Суворість історичного мотиву не перешкодила Прянишникову домогтися тонкого, вишуканого колориту картини.

Важливим етапом у формуванні уявлень про участь українців у в франко-російській війні 1812 р. є участь відомих українців та їхньої ролі у військових діях. Англійський художник Джордж Доу в 1819 році відправився разом з герцогом Кентським у подорож по Європі, в ході якого привернув увагу імператора Олександра I, який замовив художнику портрети російських генералів, які брали участь у війні з Наполеоном I. Серед них ми можемо зустріти портрет Івана Федоровича Паскевича, який народився в м. Полтава 1782 році, походив із відомого козацького старшинсько-

Українські козаки вступають до російського війська.

го роду; пройшов весь тягар війни 1812 року, заслуживши прізвисько «Хоробрий». За роки довгої і вірної військової служби отримав вищий генеральський чин — генерал-фельдмаршала. Ще одним портретом, який вчитель може запропонувати учням є портрет Дурової Надії, командувала півескадромом; брала участь у боях під Смоленськом, Колоцьким монастирем, при Бородіно захищала Семенівський флеші, була поранена ядром в ногу; отримала звання поручика, служила ординарцем у М. Кутузова [9, С. 488]

Творів живопису на дану тематику дуже багато їх оригінали зберігаються в центральних музеях. Про те в місцевих краєзнавчих можна натрапити на твори які доцільно використовувати на уроці. Так, наприклад, в експозиції Волинського краєзнавчого музею, в тій її частині, що присвячена подіям франко-рос-

Поранення Багратіона під Бородіно.

ійської війни 1812 р., віддавна розміщена картина (можливо, ескіз) під умовною назвою «Офіцери», яка покликана ілюструвати названу історичну тему. Автор невідомий, робота виконана у першій половині XIX ст. на папері у техніці пастель, графітний олівець. Вчитель зауважити, що дана картина є ціннісною, оскільки написана сучасником подій, а використання такої техніки говорить, про миттєве фіксування образів. У горизонтальній площині на світлому тлі поясне зображення трьох молодих людей у військовій формі, перший та другий зліва — у тричетвертному повороті вправо, крайній справа — в профіль.

Третя персона з досліджуваної пастелі не надається до порівняння з жодним із тогочасних членів родини Радзивіллів. Але в музейній збірці зберігається датований 1837 роком рисунок олівцем з портрета власника волинського маєтку Млинів — графа Олександра Ходкевича (1776—1838). За нашим припущенням портретований схожий на третю — центральну — фігуру на пастелі «Друзі», щоправда, у молодшому віці. [2, СС. 182—183.]

Зробивши аналіз науково-методичної літератури та вивчивши досвід провідних сучасних вчених і методистів, вчителів, а також власний досвід, ефективного вивчення даного матеріалу можливе тільки за відповідних методичних умов:

- ретельній підготовці вчителя та учнів до занять;
- застосуванні інноваційних технологій та інтерактивних методів навчання;
- використанні різних видів наочності та комп'ютерних технологій;
- врахуванні вікових та психологічних особливос-

тей учнів;

- вдалому виборі форми та виду проведення занять;
- формуванні естетичних почуттів учнів при вивченні творів мистецтва.

Отже, живопис на уроках історії України дозволяє використовувати різноманітні види навчально-пізнавальної діяльності учнів, що сприяє тому, що процес засвоєння знань відбувається в атмосфері інтелектуальних, моральних та естетичних переживань, творчості учителя та учнів, особистих страждань відкриттів. Твори образотворчого мистецтва на уроці історії України, завдяки емоційному впливу, забезпечують шлях засвоєння змісту навчального матеріалу через переживання, формуванню духовності підростаючого покоління.

Таким чином, карти-

на на уроці:

- 1) допомагає підготовці учнів до сприйняття нового матеріалу. Сприяє активізації сприйняття нового матеріалу, стає джерелом активного здобуття знань;
- 2) є зоровою опорою для сприйняття учнями розповіді вчителя.
- 3) посилює емоційний та моральний вплив розповіді вчителя.
- 4) легко фіксується у пам'яті учнів, допомагає закріпленню історичного матеріалу.

Посилання

1. Бірлюліна О. Відгомін війни 1812 року: атрибуція художнього твору з колекції Волинського краєзнавчого музею // Матеріали Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 200-річчю війни 1812 року, 11 травня 2012 р. — Луцьк: Волинські старожитності, 2012. — 301 с.
2. Васильєва В. М. Изучение вопросов культуры XI — XIII веков на уроках истории СССР. Из опыта работы: книга для учителя. — М.: Просвещение, 1989 — 173 с.
3. Киященко Н. И. Вопросы формирования системы эстетического воспитания. — М.: Просвещение, 1971 — 159 с.
4. Козинець В. П. Живопис на уроках історії. — К.: Рад. школа, 1969. — 130 с.
5. Коляда І. А. Історія України в завданнях, запитаннях, ілюстраціях: дидактич. матеріал 6-7 кл. / І. А. Коляда, І. Ф. Шиманська. — 2-ге вид., доопрац. — К.: Магістр-S, 1997. — 64 с.
6. Коляда І. А. Історія України в завданнях, запитаннях, ілюстраціях: дидактич. матеріал 8 кл. / І. А. Коляда, І. Ф. Шиманська. — 2-ге вид., доопрац. — К.: Магістр-S, 1998. — 64 с.
7. Коляда І. Історія України у 9 класі. Навчально — методичний посібник для вчителів. — К.: Видавництво «Аконіт», 2006. — 496 с.
8. Косова Г. Изобразительное искусство в преподавании истории. — М.: Просвещение, 1986 — 240 с.
9. Михайлів Т. В. Нетрадиційні уроки з історії (3 досвіду роботи) // Історія та правознавство — 2006. — № 5. — С. 2 — 9
10. Пометун О. І. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті // Історія в школах України. — 2007. — № 6. — С. 3 — 12.
11. Российский энциклопедический словарь / [глав. ред. А. М. Прохоров]. — М.: Большая российская энциклопедия — Книга 1, 2000. — 912 с.
12. Цвікальська Г. О. Естетичне виховання на уроках історії. Посібник для вчителів. — К.: Рад. школа, 1963.